

31. *Лебединцев Ф.* Предисловие // Архив Юго-Западной России. – К., 1864. – Ч. I, т. II. – С. XCVI.
32. *Там само.* – С. СШ, СХI–СХII.
33. *Крикун М.* Згін населення з Правобережної України в Лівобережну 1711–1712 років (До питання про політику Петра I стосовно України) // Микола Крикун. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII ст.: Ст. і матеріали. – К.: Критика, 2006. – С. 395, 440.
34. *Пункты от Киевской епархии // Сборник Императорского Русского исторического общества* (СИРИО). – СПб., 1885. – Т. 43. – С. 433–560.
35. *Там же.*
36. *Там же.* – С. 434–435.
37. *Там же.* – С. 474, 477, 540, 546–547.
38. *Там же.* – С. 472–473.
39. *Там же.* – С. 449, 532–533, 535, 537, 539, 545–546.
40. *Там же.* – С. 560.

SUMMARY

In the article light upon peculiarities public world outlook of Ukrainian nobles and clergy. Offered generalizations and conclusions are founded on collective and individual resources – points of nobilities and clergy to Legislations Commission, testaments and letters of Ukrainian elites. Based on public world outlook of Ukrainian nobles and clergy author proposes a new point on the problem of philosophy of Ukrainians nation development.

УДК 325.455.001.11"18"

Людмила ІВАНОВА,
кандидат історичних наук,
професор Київського
національного
педуніверситету
ім. М. Драгоманова

**ДЕРЖАВНИЦЬКА
КОНЦЕПЦІЯ
М. КОСТОМАРОВА**

житті Російської імперії і першій половині XIX ст., в епоху тяжкого самодержавного кріпосницького режиму, коли Україна в складі Російської держави була повністю поглинена імперською ідеєю, раптом прорізується яскраве революційне слово, що сколихнуло імперське освічене суспільство.

Це була політична програма невеликого кола освічених українців, які назвали себе послідовниками давніх слов'янських просвітителів – Кирила і Мефодія і вперше в історії суспільно-політичної думки цього періоду обґрунтовує українську національно-державницьку концепцію.

Програма Кирило-Мефодіївців містить ідеї політично-державного устрою слов'янського світу і вперше стає теоретичною альтернативною централізаторській бюрократичній системі російсько-імперської влади. У такий спосіб освічені верства українського суспільства намагались віднайти спосіб розв'язання проблеми відродження державно-політичного статусу українського народу в межах двох імперій.

Уперше об'єднання слов'ян у федеративний союз запропонували члени київської масонської ложі «З'єднані слов'яни». Згодом ідея об'єднання всіх слов'ян у федеративну державу розглядалась у таємному «Товаристві з'єднаних слов'ян», яке в 1825 р. увійшло до складу декабристського «Південного

© Л. Іванова, 2009

товариства», але зберегло свою особливу позицію щодо національного питання. Засновники «Товариства з'єднаних слов'ян» брати П. і А. Борисови та І. Горбачевський передбачали створити велику слов'янську федерацію з територією від Північного Льодовитого океану до Середземного помор'я, а її береги мали омивати чотири моря [1].

Основна мета товариства, як занотував у своїх записках І. Горбачевський, полягала в знищенні національної ненависті, звільненні слов'янських племен від самодержавства, у визначенні кордонів кожної федеративної слов'янської держави, у запровадженні в усіх народів форми «демократичного представницького управління» та конгресу «для управління справами Союзу» [2].

В основу побудови нової держави покладались принципи просвітницької ідеології. «Богиня просвіщення» мала посісти трон слов'янського союзу й забезпечити справедливе правосуддя для кожного народу [3]. Програма «Товариства» проголошувала віротерпимість, розвиток національної освіти, мистецтва, шанування власних національних звичаїв і традицій. Таким чином, національне питання посіло почесне державно-політичне місце в поглядах членів товариства, але шляхи та методи створення нової союзної держави залишались невизначеними.

Ідея федералізму на той час була тільки задекларованою мрією, яка згодом почала перетворюватись у теорію. Необхідно відзначити, що така позиція «Товариства з'єднаних слов'ян» була принципово новою в російському самодержавному суспільстві, вона розходилась із ідеологічними поглядами «Північного товариства» декабристів, де за основу федеративного державного влаштування брався не національний, а господарсько-економічний принцип [4]. Національні інтереси народів імперії ніякої уваги не викликали в Північному (тим більш у Південному) товаристві декабристів. Вважалося, що федеративне влаштування країни створить

умови для утвердження величі всього народу й свободи для всіх громадян імперії. Насправді, як показав подальший розвиток теорії федералізму в російському громадянстві, ця ідея та наукова аксіома в реальному житті перетворились на метод і засіб підкорення інших народів Російської імперії шляхом їх повної денационалізації. Європейські підходи російське суспільство повністю відкинуло.

Стосовно українського громадянства ідея федералізму мала важливе й непересічне значення. «З інтересу до слов'янства, з федералізму починається українська ідея» [5], справедливо зазначає відомий український історик С. Єфремов. Федеративний устрій політичної структури управління на противагу існуючій системі російської монархії – з погляду освіченої верстви українства в ХІХ ст. – розглядався як єдиний вихід зі стану бездержавності української нації, узаконення своїх державницьких прав в імперії.

У 40-х роках ХІХ ст. ідея федералізму перетворилась на теорію та концепцію державного розвитку слов'янства, де Україні відводилась особлива роль будівничого нової держави. Основоположником такої концепції був молодий історик, ад'юнкт Київського університету, засновник Кирило-Мефодіївського братства М. Костомаров. Саме київський історик у середині 40-х років ХІХ ст. теоретично обґрунтував правомірність існування слов'янської федерації, як одну з реальних політичних форм державної незалежності кожного слов'янського народу. З другого боку, М. Костомаров підніс проблему відродження України та її майбуття серед європейських народів загалом.

Свої федералістські ідеї М. Костомаров виклав у програмних документах Кирило-Мефодіївського братства – «Книга буття», «Статут», у відозвах, звернених до українського, російського й польського народів, в історичних працях «Слов'янська міфологія», «Іван Свирговський, гетьман ХVІ ст.», «Боротьба українських козаків з Поль-

щею в першій половині XVI ст.», «Північно-російське народоправство», «Думки про історію України», «Богдан Хмельницький», «Дві руські народності», «Думки про федеративний початок Русі» та ін.

Київський учений насправді в 40-х роках XIX ст. заклав основу нової концепції історичної науки, за якою саме народ є основним рушієм історичного поступу людства, а не царі, полководці, вельможні чиновники, саме народ є творцем духовних цінностей і державного життя нації. Нові критерії та підходи до розуміння історичного поступу М. Костомаров використав при написанні програми політичної діяльності Кирило-Мефодіївського братства та формуванні національно-визвольної ідеології для українського суспільства.

Історик виходив із того, що держава – це сукупність поглядів, що сформували світогляд народу, результат діяльності або й бездіяльності, інертності самого народу [6]. М. Костомаров звернувся до історії Київської Русі, козаччини, до історії створення української гетьманської держави за часів Б. Хмельницького, щоб відповісти на питання: якою повинна бути природна форма влади в Україні? На яких принципах мають функціонувати політико-правові й адміністративні установи? Якою мусить бути сама українська держава? І вчений доходить висновку: найприроднішою формою державного устрою є республіканське демократичне правління, де існує рівність громадянських прав і непорушність громадянських свобод. Цей республіканський устрій починається з вічового права та вічового самоврядування, яке широко побутувало в Київській Русі, на території давньоруських земель від Новгороду, Смоленська, Пскова до Переяслава, Галича, Тмутаракані. У ті далекі часи влада князів не була абсолютною. Діяння князя перебували під пильним контролем народу – вічевої ради та бояр. «Князь був потрібен, але князя вибирали і могли вигнати – якщо не задовольняв ті потреби народу,

для яких був потрібен або ж зловживав своєю владою і значенням» [7]. Проаналізувавши всю політичну історію доби Київської Русі, а також політичну систему Запорозької козацької республіки й Гетьманщини, вчений доходить висновку, що принцип парламентаризму (вічовий), принцип виборності та відповідальності представника влади перед народом є особливою історико-генетичною рисою слов'янського українського народу.

До того ж, на переконання М. Костомарова, іншою важливою особливістю політичного існування життя Давньої Русі було існування федеративного союзу між різними князівствами – землями. Вони визнавали першість київського князівства, первопрестольність Києва, але зберігали за собою певну політичну, економічну, дипломатичну незалежність і самотність своїх земель як у культурному сенсі, так і у виборі системи управління з усіма адміністративно-правовими атрибутами [8]. «І природа і обставини історичні – все спрямовувало життя руського народу до самостійності земель для того, щоб між усіма землями утворився і підтримувався будь-який зв'язок. Так Русь прагнула до федерації і федерація була формою, в яку вона починала оформлюватись» [9], – резюмує М. Костомаров.

Прагнення до федералізму українського народу автор простежує і в наступні історичні періоди, зокрема в Литовський, Польсько-Литовський, козацький, що, як твердить дослідник, було законодавчо оформлено в Литовських статутах (1553, 1588 рр.) та у відповідних королівських універсалах Сигизмунда II.

Козацтво ж, на думку М. Костомарова, завжди виступало носієм і виразником державних світоглядних поглядів українського народу. Воно продовжувало утверджувати вічево-республіканські традиції на Запорозькій Січі та ідею федералізму спочатку з Річчю Посполитою, а потім Московським царством.

Зробивши історичний зріз від IX до XVIII ст. політичного буття і національного характеру українства, М. Костомаров дійшов висновку, що монархічно-династична форма влади (подібно до московсько-російської) суперечить сутності історичного процесу України [10].

За переконливими доказами історика для українців у взаєминах особистості й суспільства важливим критерієм є свобода вибору та згоди, а в політичній сфері – свобода створювати добровільні товариства, владні структури, які в свою чергу не повинні перешкоджати виявленню прав особистої свободи [11].

Єдиний вихід із бездержав'я для українського народу М. Костомаров вбачав у створенні федерації рівноправних слов'янських республік. «І встане Україна із своєї могили, і знову озветься до всіх братів, і почують її, встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні боярина, ні кріпака, ні хлопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів... Україна буде невіддільною Річчю Посполитою в союзі слов'янським» [12], – стверджує автор «Книги буття українського народу».

Погляди та наукові концепції М. Костомарова знайшли підтримку серед членів Кирило-Мефодіївського братства, розроблялися й вдосконалювалися у програмних документах. Концепція нового державного будівництва, запропонована в «Книзі буття українського народу», насправді означала, що самодержавно-бюрократична система в Російській імперії має зникнути і на її місці встановиться новий демократичний порядок управління, де не буде зверхності жодного народу над іншими. Таким чином, республікансько-федеративна система передбачала повну ліквідацію монархічно-самодержавних режимів не тільки в Росії, а й у інших країнах, де жили слов'янські народи.

Важливою рисою програмних документів кирило-мефодіївців є обґрунтування в них не тільки самобутності

українського народу, а й права, даного законом Божим, бути рівноправним і незалежним серед інших народів Європи і слов'ян.

Адже Бог подарував кожному народові «країну життя» – територію, заповів їм вірувати в нього й любити його, щоб «були б усі щасливі» [13] – зазначено в програмних документах. Але «царі лукаві одних зробили панами, а других невольниками; ... королі і пани взяли верх і поробили ідолів народам і казали їм битися» [14]. Отже, гніт народів породжений лукавством царів, а тому є він несправедливим і не відповідає законам Божим.

Через те Україна, що витворила у своїй історії козацтво, яке було виразником волі народів, стає носієм закону Божого. Адже Бог створив людей однаковими, вважали кирило-мефодіївці, вони «були усі рівні і старшини вибирались» і «не мали над собою царя і пана».

І хоч царі московські «доконали козацтво», проте Україна, твердить український ідеолог, не загинула. Лежачи «в могилі», вона своїм голосом пробуджує волю і в Польщі і в Московії і змушує саме панство «одрікатись свого панства і царя і пізнати одного Бога» – тобто волю народу. Так, у біблійному стилі, автор «Книги буття» визнає за Україною особливу місію в досягненні свободи для багатьох слов'янських народів, у створенні фундаменту нової держави з демократично-республіканською системою управління.

Центром федеративної слов'янської республіки мав стати Київ, а керівництво загальними федеративними справами здійснювати «загальний слов'янський собор» – «сейм» чи рада слов'янська, тобто парламентська інституція.

Цей собор чи рада, на думку братчиків, мала б консультативно-регульовальні уповноваження в міждержавних взаєминах слов'янських республік. Отже, Києву відводилась особлива місіанська роль у формуванні федеративного слов'янського союзу. Разом з тим у програмному документі «Книга

буття» та Статуті товариства постійно й неодноразово наголошувалось, що кожна слов'янська республіка зберігає за собою абсолютну автономію від центру стосовно своїх внутрішніх установ, управління, судочинства, освіти і т. ін.

У кожній слов'янській державі, як зазначено в Статуті та відозві «Брати українці», мав бути «свій правитель, вибраний на час», своя армія, добре упорядковані міліцейські формування; кожна слов'янська республіка повинна була забезпечити своїм громадянам стану рівність, вільне віросповідання, обов'язкову освіту; ліквідувати тілесні покарання і смертну кару [15].

Отже, з одного боку, передбачався міцний зв'язок між республіками, з другого – кожна «зберігала свято свою автономію» [16]. Пізніше М. Костомаров згадував, що всі братчики щиро вважали федеративний устрій «найщасливішою течією суспільного життя слов'янських націй» [17].

Проте найголовнішою прикметною особливістю програмних положень кирило-мефодіївців було те, що вони вперше теоретично обґрунтували українську національно-державницьку ідею.

Україну вони розглядали як незалежну Річ Посполиту, тобто республіку з власним президентсько-парламентським правлінням. Ця державна концепція кирило-мефодіївців руйнувала усталену теорію єдиної загальноросійської історії держави, за якою українці були складовою російського народу, а не самобутнім окремим народом; руйнувала державницьку російську ідею, яка привласнила собі увесь перший державницький період історії українсько-руського народу – епохи княжих часів. Другою особливістю програмних положень братчиків було відстоювання політико-державницьких прав українського народу, що перетворювало культурницьке українофільство в політичне, саме це помітили царські аналітики. Ідея окремішності українців для російських імперських урядовців, за висловом Р. Шпорлюка, «була тотожною ідеєю розвалу Росії» [18].

Жандармське донесення подає таку характеристику діяльності та намірів кирило-мефодіївців: «малороссияне... желают прежней гетманщины, если возможно. В независимости от прочих славянских племен. Этот перевес деятельности малороссиян так велик, что общество почти потеряло из виду общую цель – соединения всех славянских племен – и заботилось только о Малороссии, ее народности, языке и даже независимости» [19].

На переконанням керівника III відділення імператорської канцелярії О. Орлова «Книга буття» відзначалась революційним змістом і думки про відновлення української народності, її Вітчизни можуть привести інші народи, підвладні Росії, до бажання існувати самостійно. Ідеї Українсько-слов'янського товариства про створення федерації та самостійність Малоросії, за визначенням О. Орлова (навіть через 8 років), класифікувались, як «напрямок небезпечний для державного спокою» [20].

Особливо небезпечними з цього погляду жандарми вважали М. Гулака, П. Куліша і Т. Шевченка, котрі схилились саме до радикальних методів розв'язання проблеми – створення федерації рівноправних слов'янських республік. Перший передбачав проводити реальну підготовку слов'янських народів (українців, поляків, білорусів тощо) «до повстання проти верховної влади» [21]. П. Куліш і, безперечно, Т. Шевченко лякали своєю літературною діяльністю, яка сіяла й утверджувала в українському суспільстві думки про «щастя повернути ті часи (Гетьманщини) і про можливість України існувати у вигляді окремої держави» [22].

Така упереджена позиція до українства була притаманна не лише охоронцям «єдиної та неподільної» імперії, а й більшості російського освіченого суспільства – лібералам і демократам. Один із найвідоміших – В. Белінський – відразу ж відчув «загрозу» в поширенні сучасної української мови й літератури. Адже це могло привести

до утвердження самобутньої української нації і її відокремлення від великоросійської. Він з особливим натхненням таврував творчість українських письменників, зокрема Т. Шевченка, як низькопробну і безкультурну. В. Белінський писав: «Ми маємо повне право сказати, що тепер уже немає малоросійської мови, а є обласне малоросійське наріччя, як є білоруське, сибірське та інші подібні їм обласні наріччя... Літературною мовою малоросіян мусить бути мова їхньої освіченої суспільності – мова російська» [23]. Відомий також лист В. Белінського до літературного критика й мемуариста П. Анненкова, у якому той говорив про українську літературну мову ще відвертіше і де він називає Шевченка і Куліша (У перекладі О. Кониського – Л. І.) «хохлацькими патріотами», які «своими дерзкими глупостями подразжають правительство ... здоровий розум повинен бачити у Шевченкові осла, дурня і нікчемну людину, гіркого п'яницю, а до того ще й охочого до горілки і хахлацького патріотизму... Отой хахлацький радикал написав два пасквілі... Я не читав тих пасквілів... Шевченка заслали на Кавказ солдатом. Мені не шкода його: коли б і я був суддею, – покарав би не згірше. У мене особисте ворогування до таких лібералів. Се вороги усякого поступу... Один із хахлацьких лібералів, якийсь Куліш... напечатав історію України, де сказано, "Україна повинна або відокремитись від Росії, або погинути..." От що роблять оті "скоти, безмозгли ліберальчики"! Ох, уже мені оті "хахли"! Ліберальничають в ім'я галушок і вареників зі свинячим салом» [24].

Власне, відомий російський критик тут висловив свою оцінку і своє ставлення не стосовно окремих видатних особистостей – Т. Шевченка і П. Куліша, – а щодо всього українського визвольного руху – «хахлацького патріотизму», а надто щодо ідеї українців, які посміли поставити себе поряд із росіянами, поряд із тим імперським на-

родом, яким так величалась російська освічена аристократія. Як представник імперського народу В. Белінський не був поодиноким у ставленні до українського та інших недержавних народів. Подібні оцінки «неісторичних народів» були і в середовищі відомих європейських політиків, зокрема К. Маркса. Саме він, наприклад, твердив, що чехи в майбутньому мають злитися з німецькою нацією, а словаки й хорвати мають перетворитись на мадяр, так само як і русини-галичани в Австрійській імперії мали перетворитись у поляків [25], бо саме ці останні були в Галичині панівною нацією.

Так само і серед багатьох ідеологів соціалістичного напрямку в Європі в XIX ст., як свідчив згодом Е. Бернштейн, один із чільних діячів соціалістичного руху, панував погляд, що і в майбутньому соціалізм неминуче призведе до того, що нечисленні народи зліяються з великими. Про те ж згодом говорив і ще один ідеолог соціалістичного руху в Європі Лассаль. У листі до К. Родбертуса він писав: «Право національності я визнаю тільки за великими культурними націями, яким і Ви в ньому не відмовите, – а не для рас, чие право полягає радше в тім, щоб асимілізуватись і розвиватись під їхнім впливом» [26].

Отже, федералістська ідея М. Костомарова з ідеєю непідлеглості України непокоїла широкі кола імперської еліти. Про неї писали не тільки в 40-х роках XIX ст., а й упродовж кількох пізніших десятиліть, характеризуючи її, як сепаратистську й ворожу для Росії.

В одному з секретних документів III жандармського відділення збереглась записка від 1863 р. про цю ідею, започатковану кирило-мефодіївцями, у якій український культурницький рух характеризувався, як українофільська доктрина, «з якої вийшли: спершу мовне відокремлення, потім російський федералізм, і, нарешті, український сепаратизм» [27].

Цікаво, що з українськими словами не знаходили спільної мо-

ви й російські слов'янофіли та їхні видання. У своїх публічних дискусіях із так званими західниками (група інтелігенції, зорієнтована на європейський шлях розвитку Росії) вони проповідували суспільні зміни і слов'янську єдність з опертям на самодержавство, із збереженням поміщицького землеволодіння і селянської патріархальної общини (А. Хомяков, брати Аксакови, брати Кіреєвські, Ю. Самарін та ін.). Звісно ж, вони категорично заперечували революційні методи боротьби, вбачали самотність Росії в примиренні селянина й поміщика, захищали доктрину російського панславизму «під скіпетром» російського царя. Більшість із них пропагувала ідею спільності походження з одного історичного кореня – Київської Русі – і українців, і росіян, і білорусів, яку російська самодержавна ідеологія використовувала для звеличення імперії.

Щоправда, дехто з російських слов'янофілів був прихильником збереження українського народу і навіть його певної адміністративної організації в майбутній федерації під егідою російського царя: «Хай установи, для нього створені, пристосовуються до місцевих його потреб, але в той же час хай він і пам'ятає, що історична роль його – у межах Росії, а не поза нею, в загальному складі держави Московської» [28]. Таку позицію поділяли Ю. Самарін, Ю. Венелін, О. Сапоров та ін., котрі із симпатією ставились до українців і шукали в їхній самотності романтизм героїчних характерів і самотніх фарб побуту, «яких не вистачало в історії Русі Московської». Це було свого роду російське українофільство, підігрите творчістю М. Гоголя з його знаменитим «Тарасом Бульбою» і «Вечорами на хуторі біля Диканьки» – відзначають сучасні дослідники [29].

Свого часу московським слов'янофілам емоційно відповів П. Куліш у листі до С. Аксакова від 28 жовтня 1858 р.: «...свободи слова, ми, малоросіяни, позбавлені більше, ніж якась інша народність у Російській імперії... ми спі-

ваємо свою пісню на землі чужій. Для нас не наступила ще терпимість думки, якою користуетесь ви, великоросіяни. Ми маємо проти себе не один уряд, але і вашу громадську думку. Нас жменька, що бережуть віру свою в будучину, яка за нашим глибоким переконанням не може бути однаковою з будучиною великоруського народу. Між нами і вами лежить така ж безодня, як між драмою і епосом; і те і друге великі творіння божественного генія, але страшно бажати, щоб вони злилися в один рід! А ваше суспільство цього бажає і в це сліпо вірує. Ваша громадськість вважає, що для нас клином зійшлась земля в Московському царстві, а навіть, що Московське царство створює нашу майбутність. Ми це бачимо й відчуваємо безперервно... ціла література створилась би з нашої незгоди від вашого погляду» [30].

Як впливає з вищезазначеного, націокультурництво, що оволоділо певною частиною української інтелігенції, починаючи від кирило-мефодіївців, остаточно оформлюється в політичний націоналізм.

Українські діячі визвольного руху 40-х років XIX ст. зрозуміли, що тільки політична єдність народу – нація, яка збереже й примножить свою духовну культуру, стає основним рушієм власного історичного поступу, що має привести до державницького існування українців. Через те костомарівська ідея від 40-х років поступово починає набирати сили в складних умовах протистоянь із урядовою офіційною ідеологією єдності імперії, з різними ліберально-реформістськими й просвітницькими ідеями російської інтелігенції із невизнанням, чи тільки частковим визнанням певною групою російської інтелігенції права цілого народу мати свою самотність і окремішне політичне життя. Але і в цих складних умовах покоління кирило-мефодіївців зуміло перетворити українофільство «в модерну ідеологію українського націоналізму», як зазначає сучасний російський дослідник О. Міллер.

Характерною особливістю українського слов'янофілства, на відміну від російського, була концепція слов'янської федерації, де в центрі уваги стоїть народ, нація, його мова, освіта, а не ідея єдиного самовладного правителя і централістична система управління, як це було в російській концепції слов'янофілів. На жаль, ця остання зрештою взяла верх у всьому російському визвольному русі вже в другій половині XIX ст. Зрозуміти це явище можна тільки врахувавши, що російська державницька історія не знала періодів конфедеративного чи федеративного життя в часи її творення і зміцнення. Можливо, саме тому навіть згадка про ідею слов'янської федерації «за взірцем Сполучених Штатів Америки», як писали царські жандарми, навіть згадка в 60-х роках XIX ст. була заборонена спеціальним пунктом у проекті цензурного статуту [31].

Варто наголосити ще й на тому, що в уявленнях навіть російських демократів Україна була невіддільною від Росії. І тому в своїй теоретичній і практичній діяльності вони завжди, з огляду на великий революційний потенціал України, не хотіли бачити її окремо від Росії.

Таким чином, національно-визвольна ідеологія не була зрозуміла і підтримана російським суспільством. Те саме спостерігаємо і щодо польського визвольного руху. Польські ідеологи не мислили відродження своєї держави без володіння українськими землями. А тому всі їхні концепції і програми і в 30-х, і в 40-х роках включали Україну до своєї держави – і правобережну, і західну, – як звичайне, зрозуміле явище. Бо ці українські землі уявлялись полякам, як красива казка про «загублений рай», як окрема частина «польського світу», емоційно підсиленій ностальгією через його втрату [32]. Водночас український народ і його освічена патріотична верства розглядали стосунки між поляками й українцями як взаємини між панами і кріпаками. Тому вже і в нові часи українці зберегли свою історичну пам'ять про

це та антипольський характер своєї політичної свідомості.

Недарма жандарми вже в перших своїх висновках про діяльність кирило-мефодіївців у квітні 1847 р. зауважували, що «до цього часу не видно, аби члени оного (товариства – Л. І.) були в стосунках з польськими вихідцями» [33], тобто революційними емігрантськими організаціями. Згодом шеф жандармів О. Орлов повідомляв, що в Києві «росіяни не займаються ідеєю слов'янства; польські уродженці мають свою мету – відновити польське королівство по Дніпру і Південній Двіні, але вони обмежуються самими словами і надіями; більше ж діють малоросіяни, котрі бажають минулої гетьманщини, коли можливо, в незалежності від інших слов'янських племен. Ця увага діяльності малоросіян така велика, що товариство майже втратило з перспективи загальну мету – з'єднання всіх слов'янських племен – і піклувалось тільки про Малоросію, її народність і навіть незалежність» [34].

Таким чином, у першій половині XIX ст. розвиток ідеології національно-визвольного руху в Україні опинився в несприятливих суспільних умовах. З одного боку, на неї тиснула великоімперська ідея російської держави, а з другого – ідеологія «історичної Польщі» польського визвольного руху. Російські та польські суспільні діячі вбачали в українцях лише провінційну біологічну масу, за оволодіння якою вони між собою змагалися, вважаючи її відгалуженням своїх народів. В основі цієї боротьби лежав, ясна річ, національний егоїзм: ішлося про те, щоб закріпити за собою багаті українські території та асимілювати місцеве населення, залучивши його на свій бік як союзника в боротьбі тільки за власні інтереси [35].

Психологічне несприйняття українського культурного сепаратизму було однаковою мірою характерне і для східних, і для західних сусідів України. Згодом це вилилось у гострі дискусії на сторінках преси уже в 50–60-х

роках XIX ст., у полемічні бої істориків і літераторів за Київську Русь, за її державницьку і культурну спадщину, що було рівнозначне боротьбі за володіння Україною.

Ідеологія М. Костомарова, як бачимо, на той час була досить виваженим теоретичним досягненням української суспільно-політичної думки для ніве-

лювання антиукраїнських концепцій. Адже ця ідеологія природно базувалась на ідеях європейського демократизму, рівності народів, їхньому праві на власне державницьке існування.

Проте історія не надала українським демократам шансів для реалізації цих гуманістичних ідей. Сприятливіший час для них настав пізніше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Избранные* социально-политические и философские произведения декабристов. – Л.: Госполитиздат, 1951. – Т. 3. – С. 72.
2. *Горбачевский И. И.* Записки. Письма. – М., 1925. – С. 43–44, 57–60.
3. *Избранные* социально-политические и философские произведения декабристов. – Л.: Госполитиздат, 1951. – Т. 3. – С. 71–72.
4. *Там же.* – Т. 2. – С. 296.
5. *Ефремов С.* Масонство на Україні // *Наше минуле.* – 1918. – № 3. – С. 3–16.
6. *Костомаров Н. И.* Мысли о истории Малороссии // *Собр. соч.* – СПб., 1863.
7. *Костомаров Н. И.* Две русские народности // *Собр. соч.* – СПб., 1903. – Кн. 1, т. 1. – С. 41.
8. *Костомаров Н. И.* Мысли о федеративном начале в древней Руси // *Собр. соч.* – СПб., 1903. – Кн. 1, т. 1. – С. 23–25.
9. *Там же.* – С. 30.
10. *Костомаров Н. И.* Две русские народности. – С. 42–43, 44–45.; *Его же.* Черты народной южнорусской истории. – С. 67–158.; *Его же.* Иван Свирговский, украинский козацкий гетьман XVI века. – Т. 2. – С. 285–305.
11. *Костомаров Н. И.* Две русские народности. – С. 55.
12. *Кирило-Мефодіївське* товариство. Джерела з історії суспільно-політичного руху на Україні XIX – поч. XX ст.: У 3 т. – К.: Наук. думка, 1990. – Т. 1. – С. 169.
13. *Там само.* – С. 230.
14. *Там само.* – С. 256.
15. *Там само.* – С. 150–152, 170.
16. *Костомаров Н. И.* Автобіографія. – Пг., 1923. – С. 157.
17. *Там же.*
18. *Шпорлюк Роман.* Імперія та нації. – К.: Дух і літера, 2000. – С. 190.
19. *Кирило-Мефодіївське* товариство... – Т. 1. – С. 56.
20. *Там само.* – Т. 3. – С. 309, 322.
21. *Там само.* – Т. 1. – С. 64.
22. *Там само.* – Т. 1. – С. 67.
23. *Белинский В. Г.* Полное собр. соч. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 5. – С. 177.
24. *Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. – К.: Дніпро, 1991. – С. 114; *Белинский В. Г.* Полн. собр. соч. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 12. – С. 440–441.
25. *Маркс К., Энгельс Ф.* Твори. – К., 1959. – Т. 4. – С. 428.
26. *З починів* українського соціалістичного руху. М. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток / *Зладив М. Грушевський.* – Відень, 1922. – С. 155–156.
27. *ДАРФ III* від-ня, I секрет. Арх., ф. 109, оп. II, од. зб. 433, арк. 4–4 зв.
28. Цит. за вид.: *Западные* окраины Российской империи. – М., 2006. – С. 116.
29. *Там же.* – С. 113, 115.
30. *ДАРФ III* від-ня, I секрет. арх. ф. 109, оп. I, од. зб. 1762, арк. 1–1зв, 2.
31. *Никитенко А. В.* Дневник. – М.: Гослитиздат, 1956. – Т. 1. – С. 412–413.
32. *Миллер А. И.* «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) – СПб.: Алетейя, 2000. – С. 53.
33. *Кирило-Мефодіївське* товариство. – Т. 1. – С. 39.
34. *Там само.* – Т. 1. – С. 56.
35. *Щербак Надія.* Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кін. XVIII – поч. XX ст.). – К.: Полігр. центр «Ризографіка», 2005. – С. 239.

SUMMARY

The article deals with the state concept of the famous Ukrainian historian M. Kostomarov. It presupposes strengthening of the Ukrainian political life in the future, for the first time in the form of federative union of Slavonic nations.